

RİTÜEL KÖKENLİ TRAKYA ve BALKAN KÖY SEYİRLİK OYUNLARINDA "ÖLME-DİRİLME, KIZ KAÇIRMA" MOTİFLERİ*

Yrd. Doç. Dr. Erman ARTUN

Köy seyirlik oyunları, çağlar boyu süren halk tiyatrosu geleneğinin günümüze gelen mirasıdır. Köy seyirlik oyunları, bütün töreler ve gelenekler gibi aslına koruyamamış bir çok tarihsel, sosyal, kültürel nedenlerle değişikliğe uğramıştır.

Köy seyirlik oyunlarını iki başlık altında toplayabiliriz.

1- Belirli bir takvimi olan törensel ya da büyüsel (ritüel) nitelikli oyunlar.

2- Kış geceleri kına, nişan törenleri çeşitli toplantılarda çıkarılan bugün eğlence amacına yönelmiş oyunlar.

İlk çağlardan bu yana, ilkel insan ya da topluluk, yaşamlarını daha iyi sürdürebilmek için büyü tören gibi çeşitli yollara başvurmuşlardır. Ritüellerde doğanın bilinmeyen yönlerinin simgelendiğini görüyoruz. (1) Her ritüel bir semboldür (2) Ritüeller, yaşanan dünyayla öbür dünyanın ilişkisine dayanır. (3) Ritüellerde eski dinlere ait izler belirgindir. (4) Tehlikeli, anlaşılmaz, ürkütücü doğa karşısında, güçsüz yaratık insan büyüden büyük destek görüyordu. (5) Ritüellerde doğa ve totemizm kültü atalar kültüyle karışır. (6) Taklit, eylem ve toplu katılma, doğaya karşı büyüyle korunmadır. (7)

Köy seyirlik oyunlarında gözlediğimiz ritüellerin kökeni, avcılık dönemlerindeki av adetlerine kadar uzanır. Avın verimli geçmesi için sihir ve büyü yapılmıştır. Kazma tarımına geçilmesiyle, bolluk ve bereket amacıyla, tarımda da verimi sağlamak için yapılır.

Ritüellerin özünde doğayla barışık olma isteği vardır. Tarihin ilk zamanlarından beri her kültürde ay, mevsim yıl değişiklikleri törenlerle kutlanmaktadır. Köylü, kendi yaşantısının daha verimli olması için zorunlu ve bilerek bu törenlere katılırdı. (8)

Ritüel kökenli köy seyirlik oyunlarında, şenlik, büyü, bolluk, bereket motifleri iç içedir. Taklit, eylem ve toplu katılma doğaya karşı büyüyle korunmadır. Bu tür seyirlik oyunlarda 1) eski-yeni 2) iyi - kötü 3) bolluk - kıtlık 4) yaz-kış 5) ak-kara 6) güçlü-zayıf çatışmalarına, doğanın düzenli değişimiyle yaratılan mitlerin kullanıldığı tören, şenlik, bayram kalıntılarının izlerini ve inanışlarını görmek mümkündür. İslam dinini kabul eden Türkler ve diğer kavimler, eski dinlerinden kalan birçok inanç gelenek ve ayinleri yeni dinlerine sokmayı başarmışlardır. (9) Eski inanç ve bayramların izlerine, günümüz köy seyirlik oyunlarında rastlıyoruz.(10)

Bir zamanlar işlevsel niteliği olan bu oyunlar doğanın çözülmesi oranında ilk çıkış özelliğini yitirerek güncelleşmeye yeni bakış açısıyla kabuk değiştirmeye başlamıştır.

Orta Asya Türk Kültüründe totemizm ve şamanizme bağlı temsili karak-

* 10-11 Ekim 1991 tarihleri arasında Konya'da Selçuk Üniversitesi tarafından düzenlenen "5. Millî Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi"nde tebliğ edilmiştir.

ter taşıyan şölen gibi köklü ve sistemli ziyafetlerin varlığını biliyoruz.(11)

Ritüel kökenli olaylarda hep bir gidiş ve geri dönüş vardır. Bu, yıl döngüsünde kışın kovulup baharın ve yazın gelmesi, toprağa atılan tohumun toprak üstüne çıkmasının simgesel eylemidir. (12)

Türk kültüründe İslamiyet öncesi bahar bayramlarının yapıldığını biliyoruz. Kışın soğuktan sonra canlanan doğa sevinçle karşılanıyor, bu olay sevgiyle kutlanıyordu. Doğadaki her değişiklik her kültür için bir dönüm noktası, kutlama, tören, şenlik nedenidir. Çeşitli kültürleri incelediğimiz zaman mevsimlerin değişmeleri başlangıcı ve bitişlerinde törenler vardır. Bu törenler, Türk toplumunda daha sonra köy seyirlik oyunlarına da yansımıştır. Büyük dinler öncesi yapılan ayin, tören ve şenlikler daha sonra büyük dinlere de girerek dini bir nitelik kazanmıştır.

İnsan yaşamında oyun ve büyü gibi sanatsal ritüel davranışların ortaya çıktığı görülmektedir. Köy seyirlik oyunlarını direnlemesine incelediğimizde bu tür sanatsal eylemlerin kökenini ilk çağlara kadar uzatabiliriz. Anadolu binlerce yıldır farklı kültürlerin kaynaştığı yer olmuştur. Köy seyirlik oyunları geçmişin izlerini derin olarak taşıyan ritüellerle bezeli bir köy geleneğidir. Bir çok töre, küçük değişikliklerle özünden sapmadan bir uygarlıktan diğer bir uygarlığa geçmiştir.

Orta Asya Türklerinin yaşam biçimleri, bu günkü kültürü oluşturan ana etmendir. Anadoluya gelen ve oradan Avrupa ortalarına giden Türkler yerli halkın kültürlerini etkilemiş ve onlardan da etkilenmiştir. İslamiyeti kabul eden Türkler, yeni kültüre rağmen kendi gelenek ve kültürlerini de sürdürmüşlerdir.

ÖLME - DİRİLME MOTİFİ

Örnek olarak aldığımız köy seyirlik

oyunlarında ölme dirilme motifini şöylece inceleyebiliriz.

- 1- Tekirdağ - Kılavuzlu Köyü Kız Kaçırma Oyunu (13)
(1 arap ölür. Ayşe 1 arab diriltir.)
- 2- Tekirdağ - Küçükkepenkli Köyü - Kız Kaçırma Oyunu (14)
(Zobar (Burada damat kılığındadır) ölür. Gelin zobar diriltir)
- 3- Tekirdağ - Avşar köyü - Ölme Dirilme Oyunu (15)
Çavuş Kamburu öldürür. Gelin kamburu diriltir.
- 4- Tekirdağ-Karacakılavuz - Gelin Kaçırma Oyunu (16)
Kurukafa kamburu öldürür. Gelin kamburu diriltir.
- 5- Tekirdağ-Ortacaköy-Ölme Dirilme Oyunu (17)
Cemal dedeyi öldürür - Hoca diriltir.
- 6- Tekirdağ - Emiryakup Köyü-Nevris Oyunu (18)
(Cemaller hırsız öldürür. Hoca diriltir.)
- 7- Tekirdağ-Emiryakup köyü - Kuku maç Oyunu (19)
(Avcı tilkiyi vurur. Kızlar tilkiyi diriltir)
- 8- Tekirdağ-İbribey Köyü - Ölme dirilme oyunu (20)
(Cemal Kamburu öldürür - gelin diriltir)
- 9- Tekirdağ - Mahramlı Köyü - Ölme Dirilme oyunu (21)
(Çoban, cemali öldürür, gelin cemali diriltir.)
- 10- Tekirdağ - Bözağcı Köyü - Ölme dirilme oyunu (22).
(Cemalbaş sopayla kamburu öldürür. Gelin kamburu diriltir.)

11- Tekirdağ-Selçuklu Köyü - Ölme Dirilme Oyunu(23)

(Cemal kamburu öldürür. Gelin kamburu diriltir)

12- Tekirdağ - Hasköy - Ölme Dirilme oyunu (24)

(1. Dede ölür, 2. dede diriltir)

13- Tekirdağ Gözsüz Köyü - Ölme dirilme oyunu.(25)

(1. dede ölü taklidi yapar, II. dede diriltir.)

14- Tekirdağ Kayı köyü - Ölme Dirilme Oyunu (26).

(Cemaller sopayla damadı öldürürler. Cenaze duası yapılır. Dua şöyledir:

"Adı güze

İndirdik düze

Vakit namazı bilmezken

Cenaze namazı kıldırıldı bize.

(Gelin amin der. Davulcu davul çalarak damadı diriltir.)

15- Tekirdağ Demirli Köyü - Ölme dirilme Oyunu(27).

(Cemalbaşı sopayla damadı öldürür. Gelin damadı diriltir.

16- Tekirdağ Hereke köyü - Ölme dirilme oyunu (28).

(Damat öldürülür, gelin diriltir.)

17- Tekirdağ, Husunlu Köyü - Ölmedirilme oyunu(29).

(1. Cemal II. Cemali öldürür. Gelin yüzüne su dökerek diriltir.)

18- Tekirdağ, Marmaracık, Ölme Dirilme oyunu (30).

(Seymanbaşı, cemali öldürür. Gelin diriltir.)

19- Tekirdağ, İğneler Köyü - Ölme Dirilme oyunu(31)

(Teke Cemali öldürür. Gelin diriltir).

BALKANLARDA ÖLME DİRİLME MOTİFİ

1- Camala - Yugoslavya - Ölme dirilme oyunu (32)

Yaşlılardan biri kötü ruhu temsil eden diğer yaşlıyı öldürür. Müzik ve toplu dansla ölü dirilir.)

2- Camalari - Yugoslavya - ölme dirilme oyunu(33).

(dede ölür, kasap diriltir).

3- Rusalija - Yugoslavya Ölme Dirilme oyunu(34)

(Arap, kokanının kocasını öldürür. Doktor diriltir.)

KIZ KAÇIRMA MOTİFİ

1- Tekirdağ - Kılavuzlu Köyü - Kız Kaçırma Oyunu (13)

(Kız kaçırma + ölme dirilme)

2- Tekirdağ Taşumurca Köyü - Gelin Kaçırma Oyunu. (35)

(Gelin kaçırılır ve bulunur)

3- Tekirdağ - Naip Köyü - Aşşe Oyunu (36)

(Aşşe kaçırılır, kaçırılan bulunur ve döğülür.)

4- Tekirdağ - Ortacaköy - Ölme Dirilme Oynu (17)

(Kız Kaçırma ölme dirilme)

5- Tekirdağ - Oğuzlu Köyü Gelin Güvey Oyunu (37)

(Gelin kaçırılır ve bulunur)

6- Tekirdağ - Husunlu köyü Tulum Çıkarma Oyunu (29)

(Kız kaçırma ölme dirilme)

7- Tekirdağ-Generli Köyü - Kız Kaçırma Oyunu (38)

(Gelin kaçırılır, damat dayak yer, gelin bulunur.)

SONUÇ

Ritüel kökenli köy seyirlik oyunlarında ölme - dirilme temsilidir. Bununla verimlilik canlandırılır, verimlilik dilenir, Gelin, damat ve düğün gösterileri tarım kültürüdür. Bazı oyunlarda bahşiş verilmezse yere yatılıp ölü taklidi yapılır. Bu uğursuzluk sayılır. Eğer ölü yerden kalkmazsa o evden ölü çıkacağına, ürünün kıt olacağına inanılır.

Gelin motifi ve gelinin kaçırılması bolluk simgesidir. Günümüzde kız kaçırma, koşul ve kültür değişimi etkisiyle sevinçle karşılanır. Ölme - dirilme motifli oyunlarda dirilme sevinçle karşılanır. Toplu dansla kutlanır. Günümüzde ölme dirilme motifi işlevini kaybetmiştir. Bugün bu oyunlar, büyüsel işlevden çok törensel niteliğini sürdürmek amacıyla oynanıyor. Mitolojide bolluk bereket, üreme sembolü olan kız kaçırma değişen köy koşulları nedeniyle eğlenceye dönüşmüştür.

Bazen ölme dirilme, kız kaçırma birliktedir. Bolluk amaçlı iki mitolojinin aynı oyunda birleşmesidir.

Bugün ölme-dirilme, ve kız kaçırma motiflerine güncel olgular girmiştir. (doktor, başlık)

Ölme-dirilme motifinde post - posteki çıkarma oyunu vardır. Ölünün kurban gibi yüzülmesi bize kurban olayını hatırlatır. Oyuncular bu tabloyu gülünçleştirirler.

Ölme dirilme motifi hemen hemen bütün törensel kökenli oyunlarda bulunur. Bu motif hem Anadolu mitolojisinde hem de Şamanizmde vardır. Yalnız Şamanizmde bayılıp ayılma şeklinde olur.(39)

Ölme dirilme motifinin yanı sıra toplu yeme içme geleneği şamanist Türklerde de vardır. Köy seyirlik oyunlarında ak kara çatışmasını akın ölümünü ve dirilmesini görüyoruz.

Verimlilik, ölme dirilme ve kız kaçır-

ma motiflerini Balkan köy seyirlik oyunlarında görebiliriz. (40-41-42-43)

Balkan kültürlerinde ihtiyar kadın, genel refah, gelin verimlilik simgesidir.(44)

Türkiye ve Balkan seyirlik köy oyunlarındaki çan ve ziller bizi arkaik dönemlere götürür. Fransız halk kültüründe de tarla, hayvan ve bağların verimliliği ziller çalınarak sağlanmağa çalışılırdı.(45) Yugoslavya köy seyirlik oyunlarında ölme dirilme motifini görüyoruz.

Kılavuzlu Köyü Deve Oyununda, Hoca ölen deveyi diriltmek için dua okur. seyirciler amin der. Fakat hoca deveyi diriltemez. Hoca deveye "Hös devam hös" diyerek beline sopayla vurur. Deve kalker seyirci olaya güler. Burada büyüsel işlevin kalktığı görülüyor.

Ortacaköy Ölme-Dirilme ve kız kaçırma oyununda hocanın ölen deveyi abartmalı hareketler, belirsiz komik dualarla okuyup üfleyp diriltmesi seyirciyi güldürüyor. Önceleri sevinçle karşılanıp toplu danslarla kutlanan dirilme olayı işlev değiştirerek güldürme ögesi olmuştur. Yine oyunun devamında gelin kaçırılınca ağıt yakan annesinin doğunup ağlanmasında geleneğin aksine gülünür.

Emiryakupköyü Ölme-Dirilme oyununda ölen cemali diriltmek için hoca ortaya çıkarılır. Hoca abartmalı hareketle ölüyü yıkama taklidi yapar. Topluluk ölüye cenaze töreni yapar. Ölü tiplenmesini yapan cemal temsili gömme sırasında bir kötü şaka yapılacağına hissederek hocanın diriltmesini beklemeden yerden kalkarak oyun alanından koşarak uzaklaşır. Seyirci olaya güler.

Generli Köyü kız kaçırma oyunu ritüel işlevini kaybedip güncel bir sorun olan başlık yüzünden kız kaçırma konusuna dönüşmüştür. Hoca tipi gülünç bir biçimde çizilmiştir. Burada kız kaçırma koşul ve kültür değişimi etkisiyle sevinçle karşılanır. Hocanın anlaşılmasız bir duyla nikah kıyması seyirciyi güldürür.

Bıyıklı köyünde, şeytan ve gelin kılığına girilmektedir. Köylü, şeytanın uğursuzluk, gelinse bereket sembolü olduğunu bilmektedir.

Kayı köyünde, ölme dirilme motifi değişmiştir. Ölen oyuncunun başında davul çalınır.

Gelin kılığına girmiş erkek tarım verimini simgeler. Oyunlardaki evlenme konusu verimlilik kültürüne bağlıdır.

Husunlu köyünde, gelin ölen oyuncuyu su dökerek diriltir. Burada ritüel işlevini yitirmiş komedi öne çıkmıştır. Seyirci bu olaya güler. Su doğanın canlanması için en önemli öğedir, kültür. Gelişmiş anaerik ailede, doğa güçleri kadın kılığında düşünülürdü. Sonra toprak ana kültü çıkmıştır. Verimlilikte su ve toprak birlikte düşünülür.

Ahimehmet köyünde cemaller iki takıma ayrılırlar. Bir grup siyahlar bir grup beyazlar giyer. Bu da köy seyirlik oyunlarımızın kökeninin Orta Asya'ya şamanizme kadar uzanan ak-kara çatışmasının bir kalıntısı olduğunu gösterir. Ölme dirilme, kız kaçırma Anadolu uygulamalarında da görülen motiflerdir. (Dionizos) törenleri, Dionizosun dirilmesi, Demeter'in kızı Kore'nin kaçırılıp bulunması, Mezopotamya Tanrısı Tammuz ile İştahın birleşmesi törenleri vb.)

Ritüel kökenli köy seyirlik oyunlarına Eski Anadolu bolluk törenleri motifleri girmiştir.

Bu oyunları değerlendirirken 1) Orta Asya Kültürü 2) Anadolu Kültürü 3) İslamiyet 4) Ortak Balkan Kültürü etkilerini de göz ardı etmemek gerekir.

Anadolu kültürü ve mitolojisinde ölme-dirilme, kız kaçırma motiflerinin olmasını bu ritüellerin kökenini doğrudan Eski Anadolu Kültürüne bağlayamayız.

Aynı Motiflere Balkan, Avrupa ve Kafkasya halk kültürlerinde de rastlıyoruz.

Bu ritüellerin kökenini daha gerilere giderek aramalıyız. Her kültür avcılık

dönemi ve kazma tarımı dönemi adetlerine dayanır. Bu ritüellerin kökeni de büyük dinler öncesi avcılık ve tarım adetlerine dayanır.

KAYNAKLAR VE KAYNAK KİŞİLER

(Kaynak kişiler; adı soyadı, doğum yeri, yaşı, medeni durumu, öğrenimi, derleme yeri ve tarihi sıralamasıyla belirlenmiştir.

- 1- Petar Kostic, Preklo I znacenje godisnjik obicaja, Beograd 1972 s: 5-11
- 2- Mirjana Prosic, Obredna Praksa Srbiji Teorijko hipoteticki okvirza proucvanje poklada kao obreda prelaza, Etnoloske sveske: 1, Beograd 1976 s. 33 - 50.
- 3- Mirjana prosic, a.g.e.e/s: 33-50.
- 4- Dragoslav Antonjevic, Vitajiske, Brumalje isavremene maskirane Balkanskih Naroda Balcanica x Beograd 1979 s. 112-115.
- 5- Ernest Fisher, > Sanatın Gerekliği, Ankara 1985 s.17-18.
- 6- V.Cajkonovic, Miti Relagija Srba Beograd 1973 s: 287
- 7- Özdemir Nutku, Dünya Tiyatro Tarihi, İstanbul 1985, s.17-18.
- 8- Nurhan Karadağ, Köy Seyirlik Oyunları, Ankara 1978, s.9.
- 9- Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1954, s.11.
- 10- M. Abdülhaluk Çay "Hidrellez - Kültür Bahar Bayramı Ankara 1990, s.5
- 11- Fuat M. Köprülü, "Türk Edebiyatının Menşei" Milli Tettebbular Mecmuasi, Cilt.2 s.: 4-55.
- 12- Metin And, Milliyet Sanat Dergisi, 1977 Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri, Sayı: 234-257.
- 13- Nedim Aykut, Kılavuzlu Köyü, 20, bekar, üniversite öğrencisi, Kılavuzlu 1983.
- 14- Fahri Özcan, Küçükkepenecli köyü, 68, evli, ilkokul, Küçükkepenecli 1983.
- 15- Şevkiye Demir, Avşar, 39, evli, ilkokul, Avşar, 1983.

- 16- Ahmet Nacak, Karacakılavuz, 52, evli, ilkokul, Karacakılavuz 1983.
- 17- Rıfat Şahin, Örtacaköy, 52, evli, ilkokul, Örtacaköy, 1983.
- 18- Mehmet Uysal, Emiryakup, 74, evli, Gece okulu mezunu, Emiryakup, 1983.
- 19- Mustafa Yavuz, İbribey, 57, evli, ilkokul, İbribey 1983.
- 21- Hüseyin Sabancı, Mahramlı, 55, evli ilkokul, Mahramlı 1983.
- 22- Raif Demir, Buzağcı 64, Evli, ilkokul, Buzağcı, 1983.
- 23- İsmet Kaçar, Selçuk, 51, evli, İlkokul, Selçuk 1983.
- 24- Recep Günay, Hasköy, 68, evli, okuma yazması yok, Hasköy 1983.
- 25- Ali Akgümüş, Gözsüz, 66, Evli, İlkokul, Gözsüz 1983.
- 26- Nuri Karaevli, Kayı Köyü, 74, evli, okuma yazması yok, Kayı, 1983.
- 27- Salih Uçan, Demirli, 77, evli, okuma yazması yok, Demirli 1983.
- 28- Müzehher Yavuzcan, Hereke, 53, ilkokul, Hereke 1983.
- 29- Nuran Gündüz, Husunlu 1983.
- 30- Salih Aydın, Romanya, 71, evli, okuma yazması yok, Marmaracık 1983.
- 31- Refik Çahş, İğneler, 44, evli, ilkokul, İğneler, 1983.
- 32- Vera Klickova, Bozikni obacai vo Skopjka kotlina, Glasnik na Etnoloskiot Muze; br. 1 Skopje, 1960.
- 33- M.S. Filipovic Obicaji Verovanja Skopjkoj kotlini, Srpski, Etnografski zbornik Knj 1. Skopje, 1960.
- 34- M.S. Filipović, Galipoljsk Srbi, Beograd 1946.
- 35- Şevki Işık, Taşumurca, 68, evli, okuma yazması var, Taşumurca 1983.
- 36- Hatice Coşkun, Yunanistan, 71, evli, okuma yazması yok, Naip, 1983.
- 37- Hasan Gündoğdu, Oğuzlu Köyü, 45 evli, ilkokul, Oğuzlu, 1983.
- 38- Osman Şirin, Generli, 44, evli İlkokul, Generli 1983.
- 39- Nurhan Karadağ a.g.e., s.40.
- 40- C.A. Romaios, Cultes Pupalarios 'de la Thace Athens 1949, s.144.
- 41- M. Nilsson, Greek Folk Religion Philadelphia 1940, s.36.
- 42- V. Matic Psihoanaize mitske proslosti Beograd 1976, s.20. 1.202.
- 43- K.J. Kakavri, Dionysiata, athens, 1965, s.91.
- 44- D.Antonijevic, a.g.e., s.113.
- 45- M. Bahtin, Stvaralastvo Fransoa Rablen Beograd 1978, s.34.

BUNLARI BİLİYOR MUSUNUZ ?..

Türk Halkbilimi'nin bir alanını
(halk edebiyatı, halk müziği-oyunları, el sanatları, halk inançları vb.)
meslek olarak seçen sayın akademisyenler, araştırmacılar, bu derginin
yaşamalarının sadece sizin abone olmanıza bağlı olduğunu
biliyor musunuz?

Türkiye genelinde üniversite ve çeşitli kurumlarımızda folklor
alanında çalışan sadece elli civarında abonemizin bulunduğunu
biliyor musunuz?

Bu dergiyi yaşatan maddî desteğin "profesyonel" folklorculardan
ziyade "amatörler"den geldiğini
biliyor musunuz?